

Uşak'ın Osmanlı Dönemi Mülki Taksimat Statüsünün İncelenmesi Mehmet TEMEL¹

Öz

Araştırma Makalesi

Eskiçağdan günümüze Batı Anadolu'yu içine alan tüm uygarlıklarda varlığını sürdürmüş olan Uşak, Anadolu'nun fethinden sonra Türk egemenliğine girmiş, Selçuklu ve Germiyan döneminin ardından XV. Yüzyıldan itibaren Osmanlı yönetimi sürecine dâhil olmuştur. Osmanlı dönemindeki ilk mülki taksimat statüsü Kütahya Sancağına kaza olarak bağlanmasıyla başlayan şehrin ekonomik gelişmişlik düzeyinin artması, müstakil sancağa dönüşme veya Batı Anadolu'nun büyük liman kenti, merkezi İzmir olan Aydın Vilayetine bağlanma isteklerini ortaya çıkarmıştır.

XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren kazanın İzmir'e bağlanması talebinde bulunanlarla, Kütahya Sancağına bağlı kalmasından yana olanlar, merkezi hükümete mahzar ve tahrirat göndermişlerdir. Kazanın, sancağa dönüştürülmesi taleplerinin de iletildiği merkezi hükümet ve Şûrâ-yı Devlet, her defasında olumsuz görüş bildirmiş, merkezi hükümetin önerdiği Karahisar-ı Sahip Sancağına bağlanma teklifi de kaza halkının olumlu karşılamaması nedeniyle gerçekleşmemiştir. XVI. Yüzyılın başından XX. Yüzyılın ortasına kadar Kütahya'nın kazası olan Uşak, 1953 yılında kaza statüsünün kaldırılmasıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin vilayeti olmuştur.

Bu çalışmada, Uşak'ın Osmanlı dönemindeki mülki taksimat statüsüyle ilgili değişiklik talepleri, taleplerin gerekçeleri, şehir halkının, kazanın mülki statüsü konusunda hemfikir olamamasının nedenleri, merkezi yönetim ve idari yargının statü değişikliğini uygun bulmamasının gerekçeleri Osmanlı Arşivi belgeleri ve diğer kaynaklardan yararlanılarak tahlil edilecek, ulaşılan sonuçlar yorumlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Uşak, Mülki Taksimat Statüsü, Dâhiliye Nezareti, Aydın Vilayeti, Kütahya Sancağı, Şûrâ-yı Devlet.

Examination of the Administrative Status of Uşak in the Ottoman Period

Abstract

Research Paper

Uşak, which has continued its existence in all civilizations including Western Anatolia from ancient times to the present, came under Turkish rule after the conquest of Anatolia, and after the Seljuk and Germiyan periods, it was ruled by the Ottoman administration as of the 15th century. The increase in the level of economic development of the city, which was given its first administrative status in the Ottoman period, when it was connected to the Kütahya Sanjak as a district, resulted in a desire to transform into an independent sanjak or to be connected to the Aydın Province, the centre of which was İzmir, the great port city of Western Anatolia.

From the second half of the 19th century, those who demanded that the district be connected to İzmir and those who were in favour of keeping it connected to the Kütahya Sanjak submitted petitions and letters to the central government. The central government and the Council of State, to which the demands for the district to be transformed into a sanjak were submitted, each time expressed a negative opinion, and the proposal of the central government to join the Karahisar-ı Sahip Sanjak was not accepted because the people of the district did not respond positively. Uşak, which was a district of Kütahya from the beginning of the 16th century to the middle of the 20th

¹ Prof. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, mtemel@mu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9577-8872>.

century, became the province of the Republic of Turkey in 1953 with the abolition of its status of a district.

In the current study, Uşak's demands for a change in its administrative status in the Ottoman period, the reasons for this demand, the reasons why the people of the city could not agree on the administrative status of the district, the reasons why the central government and administrative judiciary did not approve the status change will be analyzed by using Ottoman Archive documents and other sources and then the results will be interpreted.

Keywords: Uşak, Administrative Status, Ministry of Internal Affairs, Aydın Province, Kütahya Sanjak, Council of State.

Makale Bilgileri / Article Info

Alındığı Tarih / Received 21.03.2022

Kabul tarihi / Accepted 06.04.2022

Giriş

Tarihte, Hitit, Frig, Lidya, Pers, Roma ve Bizans uygarlık alanları içinde yer almış olan Uşak (Özdeğer, 2012: 222) XI. Yüzyılda Türk egemenliğine girmiş, Selçuklu ve Bizans arasında yaşadığı birkaç el değiştirme sürecinin ardından Germiyanogulları yönetimine, 1429 yılında Kütahya'nın Osmanlı sancağı haline getirilmesiyle Osmanlı egemenliğine dâhil olmuştur (Çakır, 2010: 27).

XVI. Yüzyılın başından itibaren Kütahya Sancağına bağlı bir kaza statüsünde yönetilmeye başlayan Uşak (Varlık, 2002: 580-584; Aydın, 2016: 218, 231) XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren mülki taksimat statüsü sorunuyla karşılaşmaya başlamıştır.

Coğrafi konumunun sağladığı ulaşım ve ticaret avantajının etkisiyle nüfus artışının yanı sıra tarım ve dokuma sektöründe önemli gelişmenin görüldüğü kazada² yerel eşrafın da güçlenerek toplumda etkili olmaya başlamasıyla kazanın mülki taksimat statüsüyle ilgili tartışmalar yoğunlaşmıştır.

Uşak kazasının sancağa dönüştürülmesi, Kütahya'ya bağlı kalıp kalmaması, Aydın Vilayetine veya Karahisar-ı Sahip Sancağına bağlanmasıyla ilgili tartışmalar, merkezi yönetimin kazanın mülki statüsüne ilişkin almış veya alacak olduğu bir karardan değil, toplumun bu konuda farklı düşünen kesimlerinin merkezi yönetime iletmiş oldukları ısrarlı ve birbirleriyle çelişen değişiklik isteklerinden

² Uşak kalıçesi, 1838 ve 1846 yıllarında hazırlanan gümrük tarife defterlerinde önemli bir ihraç ürünü olarak yer almaktadır. BOA, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), A. {DVN.DVE.d, (Bab-ı Asafi Divan-ı Humâyûn Düvel-i Ecnebiye Kalemi Defteri), no. 003/1, s.42-45, 52; Mehmet Temel, "XIX. Yüzyılda Osmanlı-Belçika Ticari İlişkileri", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*", C. 15, S. 27, (2012), s.255. Uşak kazasında 1876-1908 yılları arasında dokumacılık ve tarım sektöründe görülen gelişmeler için bkz. Biray Çakmak, "Osmanlı Modernleşmesi Bağlamında Bir Batı Anadolu Kazasında Sosyo-Ekonomik Yapı: Uşak (1876-1908)", Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), s.77-207.

kaynaklanmıştır. Bu nedenle makalede, kazanın statüsü konusunda ayrışan Uşak halkının Cumhuriyet dönemine kadar uzanan mücadelesinin süreci incelenecektir.

1. Statü Değişikliği İçin Merkezi Yönetime Yapılan Başvurular

Uşak kazasının mülki taksimat statüsünün değiştirilmesi talebine ilişkin başvuruların geçmişi 1870'li yıllara kadar uzanmaktadır. Kütahya'dan ayrılarak İzmir'e bağlanma talebini içeren ilk tartışmalı başvuru, Uşak halkı ileri gelenleri tarafından Dâhiliye Nezaretine arz edilmek üzere 23 Şubat 1871 tarihinde Aydın Valiliğine gönderilen 228 mühürlü bir mahzardır. İzmir'e bağlanma gerekçelerinin anlatıldığı mahzarda şu ifadeler yer verilmektedir:

Uşak halkı, memleketimizin asayiş, refah ve ümranı için gece-gündüz fedakârca çalışmaktadır. Uşak, diğer bazı kazalara göre ticaret ve ziraat ehlinin yoğun olduğu bir kaza olup, yıllık 10-12 bin kese akçe aşar, vergi vs. vermektedir. Ancak bu ziraat ve sanayie göre tüccar, esnaf ve ziraat ehlinin zengin ve servet sahibi olması gerekirken bilakis günden güne gerileyip harap ve perişan olduğu görülmüştür. Kazamızda bulunması gereken zenginlik ve servet, bağlı olduğumuz Kütahya'ya yönelmiştir. Bu nedenle beden ve malen Kütahya'dan zarar görmekteyiz.

Birinci sorunumuz aşardır. Kütahya eşraf ve hanedanı tüm kazaların aşarını kendi ticaret ve sanayileri için toplayıp istediğimiz fiyata satacağız diyerek nizamla aykırı davranmakta, çiftçilere zamanında ruhsat vermeyerek mahsulün 2-3 ay harman yerinde beklemesine, böylece yağmurdan çürümesine ve telef olmasına neden olmaktadır. Bu nedenle kazamız, yılda 20-30 bin akçe, duruma göre daha fazla zarar etmektedir.

Kazamız meclisinde görülebilecek bazı davaların sahipleri, davaları ve diğer bazı nedenlerden dolayı haklı veya haksız Kütahya'ya çağrılarak hane köşelerinde süründürülmekte, hapislerde sefalet çektirilmekte, kendi düşündükleri ve istedikleri gibi davranmayanlara ruhsat verilmemekte, böylece harap ve perişan olmaktadır. Sabır ve tahammülümüz kalmamıştır. Kütahya'dan zerre kadar hoşnut olmadığımızdan durumumuzu anlatmak zorunda kaldık. Kazamızın, Hüdevendigar ve Kütahya ile alıp verecek hiçbir ilişkisi bulunmamaktadır. Tüm alış veriş, ticaret İzmir'le yapılmaktadır. Kazamız ortalık bir yerde olduğundan civardaki kazalarla ilişkisi olup 8, 10, 15 saate kadar yakınlıktadır. Bu durum herkese kolaylık sağladığından kazamız mutasarrıflığa elverişlidir. Kazamızın mutasarrıflığa dönüştürülmesi veya Kütahya'dan ayrılarak İzmir'e bağlanması vergilerin, aşarın ve diğer gelirlerin vaktinde ödenmesini sağlayacak, kazamızın canlanmasına, sevinmesine yol açacak ayrıca hazineye, ticaret ehline, esnafa pek çok menfaat sağlayacaktır. Bu dilekçemizin onaylanarak Dâhiliye Nezareti'ne arz edilmesini isteriz (BOA, ŞD, 1376/5, Lef.1).

Bu mahzarın ardından bu kez kazanın Kütahya'ya bağlı olmasından memnun olduğunu belirten, önceki mahzarın halkın gerçek iradesini yansıtmadığını ve kötü

niyetli bazı önderlerin girişimiyle usulsüz olarak hazırlandığını iddia eden, İzmir'e bağlanmayı uygun bulmayan kişiler tarafından 8 Mart 1871 tarihinde Kütahya Sancağına 65 kişinin ad ve mührünün bulunduğu bir mahzar gönderilmiştir. Mahzarda, kaza halkından İzmir'le ilişkileri olan bazı tüccarın iş ve menfaatleri gereği, kazanın aşarının Kütahya tarafından mültezime zamanında ihale edilememesinden halkın zarar gördüğü iddiasıyla gerçeğe aykırı bir mahzar düzenleyip İzmir ve İstanbul'a gönderdikleri ifade edildikten sonra şöyle denilmektedir.

Halkımızdan pek çoğunun bu husustan haberi bulunmamakta olup, bazılarına hayırlı bir işimiz var denilerek mahzara mühür bastırtmışlardır. Kazaya bağlı 110 köyün ise hiçbir malumatı bulunmamaktadır. İzmir'in kazamıza uzaklığı 48-50 saattir. Kütahya, kazamıza yakın olduğu gibi işlerimiz liva hükümetinde öteden beri hak, hukuk ve nizamlara uygun şekilde görülmekte, halkımızdan hiçbir kişinin işi geriye bırakılmamakta, işleri hemen görülüp iade edilmektedir. Aşarın zamanında ihale olunmaması nedeniyle halkın zarar gördüğü iddiası da haksızlık olup düşünceleri, çıkarları gereği mültezime ihale olunmadan idarede kalmalarını istemeleridir. Kütahya'dan hoşnut ve müteşekkir olduğumuzdan ve eskiden beri muamelelerimiz burada yapıldığından, başka bir sancağa bağlanmamız her bir işimizi sekteye uğratacaktır. Başka bir sancağa ilhaka razı olmayacağımızdan bu arzuhalimizin Hüdavendigâr Vilayetiyle Dâhiliye Nezareti'ne takdimini arz ederiz (BOA, ŞD, 1535/3, Lef.2). 21 Mart 1871 tarihinde Hüdavendigâr Vilayetine sevk edilen mahzar, vilayet tarafından 31 Mart 1871 tarihinde bir tahriratla Dâhiliye Nezaretine gönderilmiştir (BOA, ŞD, 1535/3, Lef.).

Aydın Vilayetine bağlanma talebini içeren 228 mühürlü mahzarın Dâhiliye Nezareti'ne sevk edilmesinin ardından (BOA, ŞD, 1376/5, Lef.2-3) nezaret tarafından 11 Mayıs 1871 tarihinde Maliye Nezaretine bir tezkere gönderilerek Uşak kazasının Aydın Vilayetine bağlanmasıyla mali işlemlerde zorlukların ortaya çıkıp çıkmayacağını bildirilmesi istenmiş (BOA, ŞD, 1376/5, Lef.4), 25 Mayıs günü verilen cevapta bu tür değişiklikler hesap işlemlerinde ve kayıtlarda karışıklık yaratsa da ilhak durumunun zorunlu olduğu durumlarda kayıt ve hesap işlemlerinin tashih ve ıslahının mümkün olduğu, karar verildiği takdirde hazine tarafından da gerekli muamelelerin yapılacağı bildirilmiştir (BOA, ŞD, 1376/5, Lef.5).

Hüdavendigâr ve Aydın Vilayetlerinden gelen tahriratları değerlendiren Dâhiliye Nezareti, her iki vilayete gönderdiği cevabi tahriratta Uşak kazasının Aydın vilayetine bağlanması talebine ilişkin gönderilen birbirine aykırı iki mahzarın incelendiğini belirttikten sonra konunun Şûrâ-yı Devlet'e havale edildiğini, halkın talebine göre kazalar için irtibat değişikliği yapılamayacağını, bir kaza nereye bağlı olursa olsun idari işleri ve hukuki muamelelerinin eşit kayıtlar altında cereyan etmesinin tabii olduğunu ifade etmiştir. Tahriratta, Uşak'ın Kütahya'da kalmasının Uşak kazasının mevkiinin önemine ve halkın ihtiyacının kolaylaşmasına engel

olamayacağına işaret edildikten sonra coğrafi mevkiinin de dikkate alınarak Kütahya Sancağında bırakıldığı bildirilmiştir (BOA, ŞD, 1376/5, Lef.6-7).

Kazalarının Kütahya'ya bağlılığının devamından yana olanlar bu kez Aydın Vilayetine bağlanmak için hazırlanan mahzarın sorumluları ve kışkırtıcısı olarak gördükleri kaymakam ve müftü hakkında şikâyeti içeren ve görevden alınmalarını talep eden 149 mühürlü bir mahzarı 30 Haziran 1871 tarihinde doğrudan Sadarete göndermişlerdir. Kaza kaymakamı ve müftüsü hakkında ağır suçlamaların yer aldığı mahzarda kazanın, eskiden beri 20 saat mesafedeki Kütahya'ya bağlı olduğu, yeni teşkilatlanmada da yine Kütahya'ya bağlı kaldığı, livanın yöneticisinden en küçük bir şikâyetlerinin olmadığı belirtildikten sonra Aydın'a bağlanma talebi için hazırlanıp gönderilen mahzarın kışkırtıcısı ve sorumlusu olarak gördükleri müftü ve kaymakam hakkında yolsuzluk ve usulsüzlük suçlamalarında bulunarak görevden alınmalarını talep etmişlerdir. İzmir'e bağlanmanın mağduriyet yaratacağı şikâyetinin de yer aldığı mahzarda şu iddialara yer vermişlerdir:

Kaza müftüsü Mustafa Efendi müftü olduğundan itibaren nefret duygusuyla halkı birbirine düşürüp tüm davalara müdahale etmekte, kendisine ilkönce ulaşip istediği akçeyi vereni haklı çıkararak halkın hukukunu geride bıraktırmaktadır. Pek çok servet edindiği halde bununla yetinmeyip sekiz aydan beri kaza kaymakamı olan Ali Bey'e de yol göstererek vatandaşlardan güya borç adı altında 400 liradan fazla para alıp senet vermesini sağlamıştır. Kaymakamla birlikte ittihat ve ittifak edip bildikleri ve diledikleri gibi rüşvete cesaret ederek kazada çeşitli uygunsuzluklar ve fenalıkların ortaya çıkmasına neden olmuşlardır. Kendilerine hempa olanları meclis azalığına, ticaret ve belediye reisliğine ve diğer hizmetlere tayin etmişler, köylerin muhtarlarını akçe ile değiştirmişler, muhtarların da verdikleri akçeyi çıkarmak için halkı soymaya başladıkları liva merkezinden istihbar edilmiştir. Haklarında vuku bulacak muameleden korktukları için de halktan bazılarını türlü yalanlarla iğfal edip kazamızı 48 saatlik mesafede bulunan İzmir'e ilhak ettirmek ve biraz daha kazanmak fesatlığı ile mahzarlar düzenleyip karar mercilerine takdim etmişlerdir. Söz konusu mahzarları dolaştırmak için memleketimizin imarı amacıyla oluşturulan belediye meclisi sandığından nizamlara aykırı olarak 12000 kuruş akçe verip Dersaadet'e adam göndermişlerdir. Alınan haberlere göre İzmir'e ilhak konusunun gerçekleşmesi ihtimalinin güçlendiği anlaşılmıştır. Hâlbuki kazamız İzmir'e ilhak olunduğu takdirde mesafenin uzak olmasından başka, halkımız hakkında pek çok zorluklara sebep olacağından, eskiden beri bağlı bulunduğumuz Kütahya'dan ayrılmaya rızamız olmayacaktır. Bundan önce Uşak eşrafı bu ilhakın zararlı olduğu ve rıza göstermedikleri beyanıyla liva ve vilayet merkezine mahzar göndermişlerdir. Kaymakam ve müftünün azledilmeleri konusunda liva ve vilayet merkezine arzuhal gönderildiği gibi bu kez de Sadarete gönderme cesaretinde bulunuyoruz. Bu nedenle ilhak konusundan vazgeçilerek kazamızı fesadata uğratan müftü ve kaymakamın kaldırılmasını, kötülüklerinin araştırılması için gerekli işlemlerin yapılmasını arz ederiz (BOA, ŞD/1535/10, Lef.2).

Uşak'tan gönderilen mahzar üzerine 8 Ağustos 1871 tarihinde Sadaret tarafından Hüdavendigâr Vilayetine mahzarın da ekte olduğu bir tahrirat gönderilerek kaymakam ve müftü hakkında tahkikat yapılması ve sonucunun bildirilmesi istenmiştir (BOA, ŞD/1535/10, Lef.3).

Uşak'ın mülki taksimat statüsüyle ilgili karşılıklı yürütülen mahzar gönderme yarışlarının ardından 1900 yılına kadar da olsa girişimlere ara verildiği, nezaretin, kazanın Kütahya Sancağından ayrılmasının uygun görülmediğine ilişkin tahriratından sonra otuz yıl herhangi bir başvuruda bulunulmadığı anlaşılmaktadır. Ancak, İzmir-Kasaba demiryolunun Alaşehir-Afyon hattının 1897 yılında işletmeye açılmasının ardından kazanın mülki taksimatıyla ilgili konunun bu kez Karahisar ve Kütahya Mutasarrıflıkları tarafından gündeme getirildiği görülmüştür.

Her iki mutasarrıflığın, Uşak'ın Karahisar'a bağlanabileceği görüşünü değerlendiren Hüdavendigâr Valiliği, 10 Mart 1901 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği tahriratta, Uşak kazasının, adi yol ile Karahisar'a Kütahya'dan daha yakın olması, uzatılan İzmir-Kasaba demiryolunun Karahisar ve Uşak kasabalarını birbirine yakınlaştırması, ilişkilerin ve muamelelerin artması, Kütahya'dan Uşak'a ve Uşak'tan Kütahya'ya gidecek memurların iki demiryolu hattının Karahisar'da birleşmesi üzerine diğer liva dâhilinden geçmek zorunda kalması gibi nedenlerle Karahisar ve Kütahya mutasarrıflıklarından gelen olumlu görüşlerin de dikkate alınarak nahiyeleriyle birlikte Kütahya Sancağından ayrılarak Karahisar Sancağına bağlanmasının uygun görülmesi talebinde bulunmuştur (BOA, ŞD, 1579/7, Lef.1).

Nezarete ulaşan valiliğin tahriratu, Şûrâ-yı Devlet'ten görüş alınması talebiyle 10 Nisan 1901 tarihinde Sadarete gönderilmiştir (BOA, ŞD, 1579/7, Lef.2; BOA, DH.MKT, 2471/100). Hüdavendigâr Valiliğinin, Uşak kazasının Karahisar Sancağına bağlanması talebine ilişkin nezarete gönderdiği tahrirattan haberdar olan Kütahya'ya bağlı kalınması taraftarı bir grup, karar sürecini etkileyebilmek için olsa gerek 14 Nisan 1901 tarihinde Şûrâ-yı Devlet başkanlığına ve Dâhiliye Nezareti'ne Karahisar'a bağlanmak istemediklerini ve mutasarrıflığa dönüştürülmeleri taleplerini belirten 60 mühürlü bir mahzar göndermişlerdir. Mahzarda şu açıklamalara yer vermişlerdir.

Bağlı bulunduğumuz Kütahya Sancağından memnun iken kazamızın ilişkimiz olmayan Karahisar Sancağına bağlanacağı rivayet olunmaktadır. Bu rivayet gerçekleşirse buna razı olamayacağımız gibi kazamız Karahisar sancağından mevki bakımından kat be kat üstündür. Harcırahını ödeyeceğimiz bir memur gönderilip teftiş yaptırılırsa haklılığımız anlaşılacaktır. Kazamız her geçen gün gelişmekte ve ilerlemekte, gelir artışı, sanayi, ihracat ve iç işlerimizdeki gelişmeler dikkate alındığında pek çok livadan önde olduğu gibi mutasarrıflığa uygun büyüklüktedir. Mutasarrıflığa dönüştürüldüğü takdirde hazineye çok fazla katkı sağlayacaktır. Kazamızın mamurluğu, mevki bakımından büyüklüğü ve önemi 1891 yılında kazamızı ziyaret eden Hüdavendigâr Valisi Mahmut Celalettin Paşa'nın da dikkatini

çekmiş, sancak olmaya layık olduğunu, mutasarrıflığa terfi ettiğinde hazineye katkı sağlayacağını, kasaba merkezinin askeri bakımdan alay merkezi olması nedeniyle sevkülceyş noktasında önemli kolaylıklar sunacağını hükümet merkezine arz etmiştir. Mutasarrıflığa dönüştürülmeye karar verildiği takdirde gerekli masraflar fakir fukaraya yük getirilmeden karşılanacaktır. Mensucatımız Avrupa nezdinde rağbet gördüğünden yıllık birkaç yüz bin liranın yabancı memleketlerden gelmesine vesile olunacak, kazamızın günden güne gelişmesi sancağa dönüşmesiyle daha da hızlanacaktır. Bu nedenle vilayet tarafından gönderilen mazbataya mâni olunmasını, Uşak redif alayı dâhilinde olup kaymakamlıkla yönetilen ve şimendiferle iki, kara olarak sekiz saat mesafede olan Aydın Vilayetinin Eşme kazasıyla, karadan yedi saat mesafedeki Çivril nahiyesinin Uşak'a bağlanarak mutasarrıflığa terfi ettirilmesini arz ve istirham eyeriz. Mahzara, Uşak kazasının 1884 yılından 1889 yılına kadar olan vergi ve bedel-i askeri miktarlarıyla, emval-i emiriye tahsilat oranının 913.182 kuruşla %60,36 olarak gerçekleştiğini gösteren bir pusula da eklenmiştir (BOA, ŞD, 1579/7, Lef.3).

Uşak'ın mülki taksimatı konusu bu kez mutasarrıflığa dönüştürülmesi talebinde bulunanlarla Hüdavendigâr Vilayeti arasında görüş ayrılığına neden olmuştur. Kazanın mutasarrıflığa dönüştürülmesi talebine ilişkin görüşünü bildirmesi için 23 Nisan 1901 tarihinde Dâhiliye Nezareti Mektûbî Kalemî'nden Hüdavendigâr Valiliğine bir tahrirat gönderilmiştir.

Valilik tarafından 22 Mayıs 1901 tarihinde nezarete gönderilen cevabi tahriratta, gelirleri ve yerel sanayisiyle geliştiği öne sürülen Uşak kazasının vergi tahsilatının, ilerlemesi henüz Uşak kazası düzeyine ulaşmamış ve halkı çiftçilik ve ziraatla geçinen diğer kazalardan daha düşük olduğu belirtilerek şu açıklamalara yer verilmiştir. Uşak'ta vergi tahsilatı %60,36 civarında tahakkuk ettiği halde, ziraatla geçinen kazalarda %90 oranında gerçekleşmiştir. Kazanın mutasarrıflığa dönüştürülmesi talebinde bulunanların, memurlar aleyhinde sürekli şikâyetle bulunan, gerçeği göremeyen çıkarıcı, maliye memurlarına ve tahsildarlara görevleri sırasında zorluklar çıkaran kişilerden oluştuğu iddialarına yer verilen tahriratın sonunda Uşak'ın mutasarrıflığa dönüştürülmesine gerek olmadığı ve imkânı da bulunmadığı, Karahisar-ı Sahip sancağına bağlanması işlemlerinin bir an önce başlatılması isteğinde bulunulmuştur (BOA, ŞD, 1579/7, Lef.4). Dâhiliye Nezareti de Hüdavendigâr Valiliğinin tahriratını 13 Temmuz 1901 tarihinde Sadaretin görüşüne arz etmiştir (BOA, ŞD, 1579/7, Lef.5; BOA, DH.TMIK.S, 34/70).

Uşak kazasının Aydın Vilayetiyle Karahisar-ı Sahip Sancağına bağlanması veya sancağa terfi ettirilmesi görüş ve taleplerini içeren tahrirat ve mahzarlar Şûrâ-yı Devlet'te birleştirilerek görüşülüp değerlendirilmiş, aşar ve benzeri vergilerin zamanında toplanması ilgili memurların görevlerini nizami ve kararlaştırılmış usuller çerçevesinde yapmalarını gerektirecek önlemlerin alınmasıyla ilgili olduğundan, bir kazanın irtibat değişikliğinde gerekçe oluşturamayacağı, Uşak kazasının Karahisar-ı Sahip sancağına bağlanması için öne sürülen gerekçelerin o kadar öneme haiz

olmadığı, Karahisar'a bağlanmanın yöre halkı üzerinde zorluk ve sıkıntılar yaratacağı gerekçeleriyle teklif uygun bulunmamıştır. Bununla birlikte kazanın sancağa dönüştürülmesine de gerek görülmeyerek, hal-i hazır teşkilat ve taksimat durumunun korunması gerektiğine karar verilmiştir (BOA, BEO, 1795/134560, Lef.1).

Şûrâ-yı Devlet, bir uyarıda da bulunarak bundan böyle kazanın her yıla ait emval-i umumiyesinin tamamının o sene içinde tahsil edilip bakaya bırakılmaması hususunda gerekli önlemleri alması ve ilgili memurlara da ihtarda bulunması için Dâhiliye Nezareti vasıtasıyla Hüdavendigâr Vilayeti' ne tebliğde bulunulmasına karar vermiştir. Şûrâ-yı Devlet'in kararı Dâhiliye Nezareti tarafından 6 Mart 1902 tarihinde Hüdavendigâr Vilayeti' ne bildirilmiştir (BOA, DH.MKT, 2596/24).

Şûrâ-yı Devlet kararından sonra yaklaşık 6 yıl süreyle sessizliğe bürünen statü konusu bu kez Uşak kaymakamlığı İdare Meclisi'nin kazanın sancağa dönüştürülme kararı almasıyla tekrar ortaya çıkmıştır. Meclis tarafından 22 Kasım 1908 tarihinde Sadarete gönderilen tahriratta, idare meclisinin Uşak'ın sancağa dönüştürülmesi kararını aldığı belirtilerek geçmişteki başarılı hizmetleriyle tanınan ve 5 Haziran 1908 tarihinden beri Uşak kaymakamlığı görevinde bulunan Mehmet Necmettin Bey'in Uşak mutasarrıfı olarak atanması talebinde bulunulmuştur (BOA, DH.MKT, 2704/67, Lef.1).

Diğer taraftan Uşak'ın Aydın Vilayetine bağlanmasının askeri bakımdan sakıncasının olup olmadığına ilişkin erkân-ı harbiye görüşü nezarete intikal etmiş, Umum Erkan-ı Harbiye dairesinden 9 Aralık 1908 tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderilen tezkerede Uşak kazasının livaya, Banaz nahiyesinin de kazaya dönüştürülerek Eşme ve Simav kazalarıyla birlikte Uşak livasına ilhak edilip Aydın Vilayetine bağlanmasında Harbiye Nezaretince bir sakıncasının olmadığı, hatta askeri sevkîyat bakımından kolaylık sağlayacağı bildirilmiştir (BOA, DH.MKT, 2687/63, Lef.1). Harbiye Nezareti'nin bu görüşü 15 Aralık 1908 tarihinde Dâhiliye Mektûbî Kalemi tarafından Aydın Vilayetine bildirilmiş ve vilayet görüşü istenmiştir (BOA, DH.MKT, 2687/63, Lef.2).

Aydın Vilayeti tarafından 31 Aralık 1908 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen cevabi tahriratta, Uşak kazasının livaya dönüştürülüp Aydın Vilayetine bağlanmasında askeriye açısından sakıncasının olmadığı hatta efrad-ı cedide ve redifenin toplanma ve sevk işlemlerinde kolaylık sağlayacağı Harbiye Nezareti tarafından bildirildiği ifade edilerek ilhakin uygun görülmesi isteğinde bulunulmuştur (BOA, DH.MKT, 2687/63, Lef.3)³. Dâhiliye Mektûbî Kaleminden 12 Ocak 1909 tarihinde Hüdavendigâr Vilayetine gönderilen tahriratta da Uşak kazasının livaya dönüştürülerek Aydın Vilayetine bağlanmasında askeri bakımdan sakıncanın olmadığı şeklindeki Harbiye Nezareti tezkeresiyle, Uşak Kaymakamlığı

³ Uşak eşrafının, kazalarının Aydın Vilayetine bağlanması girişimleri İzmir basını, Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza ve Manisa mebusu Ali Haydar Bey tarafından da desteklenmiştir. Şadiye Tutsak, "Osmanlı Devleti'nin Son Devirlerinde Uşak Kazası", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XVI, S. 1, (2001), s.176-177.

İdare Meclisi'nin Necmettin Bey'in mutasarrıf olarak atanması teklifi hakkındaki valilik görüşünün bildirilmesi istenmiştir (BOA, DH.MKT, 2687/63, Lef.4).

Hüdavendigar Valiliğinin bu konudaki görüşü beklenirken Uşak Umum Komisyonu birinci başkanı Mehmet Cemal Bey tarafından Dâhiliye Nezareti'ne 31 Temmuz 1909 tarihinde bir tahrirat gönderilmiş, tahriratta komisyonlarının 12 Temmuz 1909 tarihinde aldığı kazalarının İzmir Vilayetine bağlanmak şartıyla Livalığa dönüştürülmesi kararının Şûrâ-yı Devlet'e havale edildiği ancak herhangi bir sonuç alınmadığı belirtilerek Meclis-i Mebusân dağılmadan konunun çözüme kavuşturulması hususunda yardımcı olunması isteğinde bulunulmuştur (BOA, DH.MUİ, 34-2/23, Lef.1).

Aynı başkan tarafından 28 Aralık 1909 tarihinde Sadarete ve Dâhiliye Nezaretine gönderilen tahriratta da Aydın Vilayetine bağlanma isteklerinin gerekçeleri şu şekilde ifade edilmiştir:

Uşak, yüz bini aşan nüfusu ve 70.000 liralık yıllık geliri ile arazisi geniş, bitki yetiştirme kapasitesi yüksek, palamut, zahire ve afyon ihracatı yapan, halıcılık sanatında gelişen ilerlemiş bir kazadır. Hüdavendigar Vilayetine beş günlük mesafede olduğundan gidip gelmek zor ve külliyetli masraf gerektirmektedir. Kazamız, Aydın Vilayetine şimendiferle bağlı, tüm alış veriş ve ticaretimiz İzmir'le yapılmakta, ilerlememiz de Aydın Vilayetine ilhaka bağlıdır. Hüdavendigar Vilayetinde kaldığımız sürece ilerlememiz mümkün olmamakta ve inzibati işlerimiz istediğimiz düzeyde yürümemekte olduğundan Aydın Vilayetine katılmayı halkımızla 15 yıldır beklemekteyiz. Zaman zaman başvurulara bulunmuş olmamızın yanı sıra 30 Temmuz 1909 tarihinde Sadarete yaptığımız son başvurunun Şûrâ-yı Devlet'e havale edilmesine rağmen bir sonuca ulaşmadığı görülmüştür. İhtiyacımızın aciliyeti zaman zaman telgraflarla bildirildiğinden tekrar tekrar başvuruya ve sızıltıya meydan verilmeden talebimizin karşılanmasını arz ederiz (BOA, DH.MUİ, 34-2/23, Lef. 3,4).

Hüdavendigar Valiliğinin, Uşak'ın livaya dönüştürülmesiyle ilgili görüşü 6 Şubat 1910 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne ulaşmış ve tahriratta şu görüşlere yer verilmiştir:

On senede 20 kaymakam ve vekil değiştirilmesine mecbur bırakan ve sızıltısı eksik olmayan Uşak kazasının, livaya dönüştürülüp Aydın'a bağlanmasının uygun ve isabetli olacağı hususunda gerekçeler ileri sürülmektedir. Kanaatimce Uşak'ın kaza halinde kalmasıyla liva şeklinde idare edilmesi inzibat noktasında pek de öneme sahip değildir. Mülki daire ve şubelerinin yöneticileri, hükümetin nüfuz ve kudretini temsil etmekte olduklarından ve tüm ahaliye karşı aynı mevkiye bulduklarından bir mahallin liva veya kaza şeklinde bulunmasında veya yönetim işlerinde bulunan kimselerin mutasarrıf veya kaymakam unvanına sahip olmasında idari bakımdan büyük fark yoktur. Kaza halinde bulunan Uşak'ın livaya dönüştürülmesiyle oranın idari muamelelerinin kolaylaşacağı, inzibat ve asayişinin daha düzgün hale geleceği

mütalaası pek de doğru değildir. Uşak'ta on senelik bir süre içerisinde 20 kaymakam ve vekil değiştirilmek zorunda kalınması ve sızıltının eksik olmamasının sebebi, mülki taksimat itibarıyla sahip olduğu şekilde değil, başka taraflarda aranmalıdır.

Bu halin başlıca sebebi, Uşak halkından bazı kötü niyetlilerin emel ve kişisel menfaatlerine dayalı olan müracaat ve şikâyetlerine, özel maksatlarına daha önce her nedense pek fazla önem atfedilerek incelemenden oradaki memurların azil ve değiştirilmesi cihetine gidilmesi ve bu yüzden bu tür kişilerin cüret ve cesaretlerini arttırarak oraya gelen her kaymakam hakkında şikâyetlerine meydan verilmiş olmasıdır. Hükümet, halkın ve memurların hukuk ve karşılıklı görevlerini temin etmiş olduğu gibi halkın gerçeğe uygun başvuru ve isteklerini nazar-ı dikkate almıştır. Ancak kötü niyete dayalı ihbar ve şikâyetler araştırılmadan memurların azil ve değiştirilmesi yoluna gidilmemeliydi.

Uşak'ın kazandığı önem, nüfus çokluğu nedeniyle Simav, Eşme ve Banaz'ın livaya dönüştürülmüş Uşak'a ilhaki, ticari işlerin İzmir'le yapılmasından dolayı Uşak'ın Aydın Vilayetine bağlanması meselesine gelince; Uşak'ın şimendiferle İzmir'e yakın olması Uşak halkı için bazı kolaylıklar sağlasa da bu durum Simav halkı için geçerli değildir. Simav halkı bundan yararlanamayacağı gibi bilhassa Uşak'ın livaya dönüştürülmesi için hiçbir lüzum ve gerçek ihtiyaç bulunmamaktadır. Tasarrufa itina gösterilen bir dönemde Banaz'ın kaza haline dönüştürülmesinin aşırı masrafa yol açmasının da uygun olmayacağı kanısındayım.

Eskişehir kazasının livaya dönüştürülmesi düşüncesi gerçekleşir, Uşak'ta da Simav'ın ilhakiyle bir liva oluşturulursa, sadece Gediz ve merkez kazalarından ibaret kalacak olan Kütahya Sancağının bu haliyle liva şeklinde bırakılması uygun olamayacağından söz konusu sancağın da ya diğer bir mahalle bağlanması ya da civar kazalardan birkaçının oraya ilhaki gerekir. Bu şekilde vilayetin mevcut taksimat-ı mülkiyesinin tamamen değiştirilmesi lüzumu ortaya çıkar.

Mülki taksimata ait islahatların çok dikkatli ve mükemmel bir incelemenden sonraya bırakılması işlerin idaresinin sağlanması için önemli olduğundan, şimdilik mevcut taksimat ve teşkilatın değiştirilmemesi ve Uşak'ın da livaya dönüştürülmesinden vazgeçilmesi uygun olacaktır (BOA, DH.MUI, 34-2/23, Lef.5).

Uşak'ın livaya dönüştürülmesi veya Karahisar-ı Sahip sancağına bağlanması hususunun görüşülmesi için muhtelit encümen oluşturma çalışmaları 1917 yılında da devam etmiş ancak Talat Paşa'nın 28 Şubat 1917 tarihinde Karahisar-ı Sahip Mutasarrıfı Şevket Bey'e gönderdiği "*Meclis-i Umumide yeniden düzenlenmekte olan nahiyeler kanununda mülki taksimatla ilgili değişiklikler yapılacağından, Uşak kazasının Karahisar Livasına tahvil-i irtibatı için şimdilik encümen-i muhtelit teşkiline lüzum görülmemiştir efendim*" (BOA, DH.MUI, 142/81; BOA, DH.İ.UM, 45-3/1; BOA, DH.İ.UM.EK, 81/50, Lef.1) şeklindeki talimatının ardından kazanın Osmanlı dönemindeki mülki taksimat statüsüyle ilgili süreci son bulmuştur.

Cumhuriyet dönemine kaza statüsüyle intikal eden Uşak, Kütahya'ya bağlı kaza statüsünü yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti döneminde de bir süre devam ettirmiş ancak 9 Temmuz 1953 tarihinde TBMM'de kabul edilen 6129 sayılı yasa ile Uşak kazası kaldırılarak merkezi Uşak olmak üzere Banaz, Ulubey, Karahallı, Sivasslı ve Eşme kazalarını içine alan Uşak Vilayeti kurulmuştur (Resmi Gazete, 15.7.1953, S, 8458, s.6703).

Sonuç

Geçmiş Anadolu'nun eski uygarlıklarına kadar uzanan Uşak, Türk yönetimindeki en uzun mülki idare sürecini Osmanlı döneminde geçirmiştir. XVI. Yüzyılın başlarından itibaren mülki taksimat statüsü Kütahya Sancağına bağlı kaza olarak belirlenen şehrin statüsü konusunda XIX. Yüzyılın ortalarında başlayıp cumhuriyet dönemine kadar süren tartışma ve çekişme yaşanmış, değişiklik taleplerinde bulunulmuştur.

Coğrafi konumu ve ulaşım imkânının sağladığı yarar, üstünlük ve kolaylığın etkisiyle tarım ve dokuma sanayiinde hızlı gelişen kentte zenginlik ve refahın oluşmasıyla kazanın, sancağa dönüşmesi, bağlı olunan Kütahya Sancağından ayrılması veya ayrılmaması ve Aydın Vilayetine bağlanmasına ilişkin girişimlerde bulunulmuştur. Öncülüğünü, kazanın önde gelen eşrafiyla bazı yerel yöneticilerin yaptığı statü değişiklik talepleri toplumun bazı kesimlerinde ayrılmaya neden olmuştur. Merkezi idareye gönderilen birbiriyle çelişkili, biri diğerini kötü niyetli, çıkara dayalı olmakla suçlayan mahzarların taraflarının sancağa dönüşme veya merkezi liman kenti İzmir olan Aydın Vilayetine bağlanmak için öne sürdükleri gerekçeler merkezi yönetim ve Şûrâ-yı Devlet tarafından uygun bulunmayıp statü değişikliğine onay verilmemiştir.

İzmir-kasaba demiryolunun Karahisar-ı sahip sancağına ulaşmasının ardından Uşak kazasının bu şehre bağlanması teklifinin halk nezdinde hoşnutsuzluk yaratacağının anlaşılması da bu düşünceden vazgeçilmesine neden olmuştur.

Mahzarlardaki mühür sayılarına bakıldığında kazanın Kütahya Sancağına bağlı kalmasına taraftar olanların Aydın Vilayetine bağlanmasını isteyenlerden oldukça az olduğu görülmüştür. Kazadaki esnaf, iş insanı ve bir kısım eşrafın, yoğun nüfusu, büyük ticaret hacmi, limanı, demiryolu olan, dış ülkelerle bağlantı imkânları kolay, hinterlandı geniş İzmir'e bağlanmayı tercih etmelerinin nedenleri Şûrâ-yı Devlet ve merkezi yönetime gönderdikleri mahzar ve tahriratlarda beyan ettikleri gerekçelerden anlaşılmaktadır.

İttihat ve Terakki yönetiminin de Uşak kazasının sancağa dönüşme veya başka vilayetlere bağlanmasıyla ilgili statü değişikliğini uygun bulmaması üzerine girişimler sona ermiş, seksen yılı aşan mülki taksimat statüsü tartışmalarının ardından 1953 yılında il olma statüsüne kavuşmuştur.

Kaynakça

a. Arşivler

- BOA, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), A.İDVN.DVE.d, (Bâb-ı Âsâfi Dîvân-ı Humâyûn Düvel-i Ecnebiye Kalemi Defteri), no. 003/1.
- BEO, (Bâbiâli Evrak Odası Evrakı), 1795/134560, Lef.1.
- DH.İ.UM, (Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı), 45-3/1.
- DH.İ.UM.EK, (Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri), 81/50, Lef.1.
- DH.MKT, (Dâhiliye Nezareti Mektûbî Kalemi), 2471/100.
- DH.MKT, 2596/24.
- DH.MKT, 2704/67, Lef.1.
- DH.MKT, 2687/63, Lef.1,2,3,4.
- DH.MUI, (Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı), 34-2/23, Lef.1,3,4,5.
- DH.MUI, 142/81.
- DH.TMIK.S, (Dâhiliye Nezareti Tesrî-i Muamelât ve Islahat Komisyonu. Islahat), 34/70.
- ŞD, (Şûrâ-yı Devlet Evrakı), 1376/5, Lef.1.
- ŞD, 1535/3, Lef.2-3.
- ŞD, 1376/5, Lef.1,2,3,4,5,6,7.
- ŞD, 1535/10, Lef.2,3.
- ŞD, 1579/7, Lef.1,2,3,4,5

b. Kitaplar ve makaleler

- Aydın, M. (2016 Nisan). "Avarız Defterlerine Göre XVII. Yüzyılda Kütahya", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 48, 199-232.
- Çakır, İbrahim E. (2010 Güz). "Uşak Kazası (1676 Tarihli Avâriz Defterine Göre)", OTAM, (28), 27-47.
- Çakmak, B. (2008). "Osmanlı Modernleşmesi Bağlamında Bir Batı Anadolu Kazasında Sosyo-Ekonomik Yapı: Uşak (1876-1908)", Basılmamış Doktora Tezi Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdeğer, M. (2012). "Uşak", TDVİA, 42, 222-226.
- Resmi Gazete, 15 Temmuz 1953, Sayı, 8458, s.6703.
- Temel, M. (2012). "XIX. Yüzyılda Osmanlı-Belçika Ticari İlişkileri", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi", 15, (27), 247-263.
- Tutsak S. (2001). "Osmanlı Devleti'nin Son Devirlerinde Uşak Kazası", Tarih İncelemeleri Dergisi, XVI, (1), 175-192.
- Varlık, Mustafa Ç. (2002). "Kütahya", TDVİA, 26, 580-584.